

יעקב לשצינסקי ז"ל

מאת בן-ציון דינור

א.

עם פטירתו של יעקב לשצינסקי, שהלך לעולמו בכ"ט באדר ש.ז. בשנת התשעים לחייו (נולד בט"ז אלול תרל"ו 26.8.1876) הסתלקה אישיות היסטורית שרישומה בחיינו ובתולדותינו היתה ניכרת במשך שני דורות.

הכרתי את יעקב לשצינסקי עשרות רבות של שנים, משנת 1904, (מן הימים שבהם התקיימה הוועידה המוקדמת של הציונים הסוציאליסטיים באודיסה שבה הוקמה מפלגת הפועלים הציונים הסוציאליסטיים), והכרה זו של שנים רבות זכות היא לי ויש בה גם חובה. זכות היא לי לשמור בלבי את דמותה של האישיות הדגולה, וחובה היא עלי להנחיל במדת יכולתי לרבים את הדמות על ייחוד סגולותיה. ואין אתה עומד על ייחוד סגולותיו של האיש רב הזכויות ביקצת המוני בית ישראל לפעילות לאומית, מדינית וסוציאלית אלא מתוך ראיית דרך חייו על כל מעלותיה ומורדותיה, על כל סטיותיה וסתריותיה, ואין אתה יכול לתפוס את ייחוד דמותו של החוקר והסופר שבמשך יובל שנים ויותר עמד על המצפה, שאל "מה מליל", חקר ודרש ל"נתיבות עמו", אלא מתוך התבוננות בעניינות מחקריו ובמשמעויותיהם, ובעמדות-המצפה שלו, שמהן הוא שאל ודרש לנתיבות עמו.

ב.

דרך חייו של יעקב לשצינסקי דרך קיפולים היתה. בין הורודישץ, העיירה במחוז צ'ירקאסי בפלך קיוב, לירושלם בירת מדינת ישראל, רבות ורבות היו התחנות, ולעתים הוא חזר ושב אליהן: קרמנצ'וג ואודיסה; וורשה וברן ושוב וורשה; קיוב ווילנא, ציריך, וורשה ופטרבורג; קיוב, וורשה וברלין; וורשה וריגה; ניו-יורק ומיאמי ותל-אביב וירושלם. ורב הוא המרחק שבין התחנה הראשונה לתחנה האחרונה – מרחק של דורות. כי הדרך היא, כאמור, דרך קיפולים: נתקפלו בה תולדותיה של היהדות הרוסית במשך דורות, ולא של היהדות הרוסית בלבד.

התחנה הראשונה – הורודישץ עיר מולדתו. אותה עיירה אוקראינית בה ישב כמעט עד גיל העשרים, כמעט – כי בעיר הקרובה, קרמנצ'וג, היו לו קרובים עשירים, ופעם פעמים שהה שם "זמנים" ועשה בה צעדיו הראשונים כמורה – ודמותה של אותה עיירה אוקראינית, עיירת-מולדתו, השאיר לנו יעקב במאמרו הראשון "סטטיסטיקה של עיירה אחת" (1903), שנתפרסם ב"השילוח". לשצינסקי תיאר אותה תיאור גאמן ומדויק. למעלה מחמש מאות משפחות יהודים ישבו בה, והם היוו למעלה מחמישית האוכלוסייה, רובם חנוונים ובעלי מלאכה שונים. פרנסתם על המסחר עם הכפריים, מסחר סיטוני וקמעוני, או על המלאכה הבאה גם היא ברובה לספק את צרכי הכפר. ויש בה גם קצת סחרי תבואה עשירים, גם פועלים יהודים העובדים לא בבתי חרושת אלא בשבילים, – עיירה שבתנאיה הישוביים והכלכליים גלומים היו כמה מקווי ההתפתחות של היהדות הרוסית כולה.

העיירה צנועה, מתחסדת ושוקטת על שמריה. בעלי בתים, יודעי ספר, שומרי מצוה, ברובם חסידיהם של ה"צדיקים", בניו ובני בניו של ר' מרדכי מצ'רנוביל, – טרודים בעסקיהם, אבל "חוטפים" בשעת הפנאי פרק משניות או – לעתים לא כל כך קרובות – גם דף גמרא, ומעיינים בספרי יראים. הנערים לומדים בחדר, חומש ורש"י, "פסוק" (תנ"ך).

וגמרא ותוספות – ומשהגיע הנער לדרגה של "קריאה" בדף גמרא, בלי עזרת המלמד, הרי הוא יוצא לעזור לאביו בחנות ולהמשיך ללמוד בבית המדרש בלימוד של "בחר" בלי עזרת מורה; כי נוהג הוא: הבנים מסייעים להוריהם בעבודה בחנות. רק לעתים רחוקות, כשהנער הוא "עילוי" ו"מנבאים לו גדולות" או שהוא חלש וענוג ומפונק – סוטים מן הדרך הרגילה.

ומשפחה לשצינסקי משפחה ענפה בעיר, כמה מהם גם אמידים, כותבים לפעמים כתבה ב"המליץ", ומהם גם רשומים כחברים בחברות "חובבי ציון" וישוב ארץ ישראל: "התשלום הוא רק שלשה רובלים לשנה".

הוא נער ככל הנערים, אלא שבדרכו ונוהגו הוא קצת אחר – בהם הוא דוגמה ומופת לדרך ישרים: מצניע לכת, פשטן ונושא בעול, בעול מצוות ובעול החנות. משכים ומעריב לתפילה, מהדר במתן צדקה, מקפיד בקלה כבחמורה, לפעמים אף טובל בשחרית, מתפלל ככוונה והוגה ומדייק בכל מלה ומלה.

ובחנות הוא עושה את כל העבודה השחורה. כל "הדבר הקשה", הכבד, בא אליו ממילא. הוא נוטל אותו עליו, כדבר המוכן מעצמו. הוא נושא משא, תיבות, קופסאות וצורות, אף מעלה חביונות מן המרתף ומורידן, שוטף רצפות ושוקד על הנקיון מסביב – ובשעה שמתפנה הרי הוא בבית המדרש ולומד גמרא. עולם כמנהגו נוהג.

אולם גם בהורודישץ – ככרבות מן העיירות התחילו הצעירים לקרוא בעתונים – "המליץ" וה"צפירה" – ולהציץ בספרי השכלה, לדון בבעיות "כלל ישראל", נתפסו לחבת-ציון ולבעיותיה – וגם החלו לשקוד על לימודי חול, במיוחד על לימוד הלשון הרוסית, להתכונן לבחינות אקסטריניות, לעבור לערים הגדולות ולסלול לעצמם דרך חדשה.

וכך הגיע גם יעקב לשצינסקי לתחנה השניה בדרך חייו, תחנת ההשכלה וחבת-ציון, כשהדקדוק העברי והספרות הרוסית, ההתלהבות לאחד-העם והמאבק הבלתי פוסק בבית על החופש כרוכים יחד.

ג.

הוא עוזב את הבית, עובר לאודיסה, נכנס לציבור האקסטרינים, מתפרנס ממתן שיעורים ומתחיל בלימודים מסודרים; עליו להתכונן לבחינות, עליו לקבל תעודת בגרות ולהכנס לאוניברסיטה... ואולם הימים הם ימי ראשיתה של הציונות המדינית. לפני הקונגרס הציוני הראשון, והוא מקורב לרבניצקי ולחוגו השרוי באווירת "הרבי", "אחד העם" – והוא נסחף לתנועה. אינו יכול לעמוד מן הצד. נוסע בעיירות, מייסד אגודות ציוניות ומפיץ תורת אחד-העם: הכשרת העם היא הדרך הנכונה לגאולה ופדות. – אבל האם אין הכשרת העם מחייבת גם אותו להכשיר את עצמו? האם אין תשוקת הלימודים, שאינה נותנת לו מנוחה, שלובה והדוקה באהבת העם שלו וברצונו לפעול בו לתקומתו? אלא אין לו אורך רוח לעסוק בדקדוקי מקצועות כתלמיד בר בי רב, הוא אינו יכול ואינו מוכן כלל להרבות לשבת בפרוודור: הוא כבר הציץ לפני ולפנים של כמה עניינים. והוא רוצה ב"ישראל דתורא". חשב וגמר. וב-1901 הנהו בכרן. תלמיד האוניברסיטה.

הגיע למעיינות הדעת – ולא החזיק מעמד. בוודאי, הוא יודע יפה את הכלל "פת במלח תאכל". הוא נוסה בו יפה באודיסה. אבל מה לעשות? יש לו, כמו שסיפר פעם, רק "המלח" – והפת איננו... וכעבור חצי שנה הרי הוא בדרך חזרה. חסר אמצעים, כולו מתח מהפכני ולהט לעשייה של ממש. עשייה בעם ולמען העם. ללמוד ולעשות. בקושי, מחוסר אמצעים והוצאות

הדרך, הוא מגיע לוורשא, מתיישב בשכונת עוני, מתפרנס כמורה ולוקח חלק בייסודן של אגודות "פועלי ציון" מן הראשונות. וכעבור זמן מה הוא חוזר לעיר מולדתו, מייסד עם אחיו הצעיר יוסף, – שאחרי מלחמת העולם הראשונה התישב בפולין והתפרנס בשם "כמורנער" כאחד ממנהיגי ה"בונד" – "חדר מתוקן", שהצלחתו פרסמה אותו בכל הסביבה, ושמע העברית המדוברת הטובה של האחים הגיע עד לעיר הבירה. יעקב מקפיד על הדיבור העברי בבית וברחוב. ו"החדר המתוקן" היה למרכז בעיר ובסביבה, בחדר ספריה ורבים מן הנוער נוהרים אליה. ובספריה גם הקטגורף, העומד לשרותה של האגודה "חלוצים", אגודה בעלת כיוון ציוני-סוציאליסטי – ומהפכני, המנהלת תעמולה ציונית-מהפכנית בכתב ובעל פה. אבל אין כאן מרחב לפעולה, והוא יוצא ל"עולם הגדול", המתחיל בוילנא תחנה שלישית. בשנת 1903 משתתף יעקב לשצינסקי בהתיעצות נציגי אגודות "פועלי ציון" שהתקיימה בוילנא. הוא היה ראש האגף השמאלי, שטען לשיתוף פעיל בתנועה המהפכנית ברוסיה, ובאותה שנה הוא השתתף בקונגרס הציוני הששי, קונגרס אוגנדה, כציר "פועלי ציון", ובהצבעה על אוגנדה הוא בין הנמנעים. באותה שנה פורסם גם מאמרו הראשון "סטטיסטיקה של עיירה אחת" ("השלח"); גם הכרוז שנתפרסם מטעם "פועלי ציון" אחרי פרעות הומל (ספטמבר-אוקטובר 1903) נחתבר על ידו. בסערה הוא נכנס לתנועה. בשנים הבאות (1904–1907) מזדהים חייו בשלמותם עם התנועה הציונית-הסוציאליסטית, עם ייסודה של "מפלגת הפועלים הציונית-הסוציאליסטית" ועם הפעולות להתפשטותה בעם; בקונפרנציה של האירגונים המהפכניים והסוציאליסטיים בציונות שהתקיימה בורשה (ביוני 1904), נבחר כחבר בלשכה הארגונית, השתתף בקונפרנציה המוקדמת באודיסה (סוף 1904), שבה הוכרז על ייסודה של "מפלגת הפועלים הציונית-הסוציאליסטית", היה מנציגיה בקונגרס השביעי וביחד עם חבריו עזב את הקונגרס ואת ההסתדרות הציונית אחרי שהקונגרס החליט, שאין ההסתדרות הציונית רשאית עקרונית לקחת חלק בפעולה התישבותית כל שהיא מחוץ לארץ ישראל והארצות הסמוכות. – ואולם כבר בשנת 1906 בהרצאתו של יעקב לשצינסקי בוועידת המפלגה בלייפציג על "בעיית הטריטוריאליזם והגשמתו" הובעו פקפקיו והיסוסיו הראשונים בדרך הגשמת הריכוז הטריטוריאלי של העם, היסוסים ופקפוקים שלמעשה הם הם שהביאו אותו להסתלק מפעולה מפלגתית ולעשות את החקר ב"עם היהודי החי" למשימת חייו. בהרצאתו זו הוא ביסס את השקפתו, שאין אנו יודעים את דרך ההגשמה של הריכוז הטריטוריאלי של העם היהודי, ואולי אף אין אנו יכולים לדעת, משום שהוא יתגבש מתוך תהליכי ההגירה היהודית, שתגבר ותלך עם השינויים והתמורות במצב היהודים בעמים ובעמדתם המדינית, שמוכרחים לבוא עם ההתפתחות הכללית. – ואמנם, אחרי הוועידה בלייפציג הפסיק יעקב לשצינסקי למעשה את פעילותו במפלגה. רק בימי מלחמת העולם הראשונה ובימי המהפכה בשנות 1917–1919 חזר לזמן מה ולסירוגין לפעילות ציבורית ומדינית: השעה שעת חרום, והוא פעיל כמורשה מטעם "אורט" בארגון מלאכה וסיוע על ידי עבודה לפליטי המלחמה בחלקיה השונים של רוסיה. ובימי המהפכה הרי ברור שאין אדם רשאי להישאר מחוץ למחנה, אין הוא גם יכול. – והמחנה הקרוב אליו הוא זה שיש בו במדה זו או אחרת היסוד של "שלילת הגלות". והוא הצטרף ל"מפלגה המאוחדת של הפועלים היהודים הסוציאליסטים" (שהשתתפו בו מפלגת הציונים-הסוציאליסטים, שדגלו בריכוז טריטוריאלי של היהודים בארץ משלהם כפתרון לשאלת היהודים, והמפלגה הסוציאליסטית היהודית (סימיסטים) שראו באבטונומיה יהודית בארצות הגולה דרך עיקרית גם לפתרון שאלת היהודים בכיוון של ריכוז טריטוריאלי.

הוא ניסח פעם בשיחה את דעתו: אני בטוח, אמר, שהתפתחות החיים היהודיים ותנאי הקיום שלנו מוליכים אותנו לקראת הפתרון הטריטוריאלי. היה זמן שהאמנתי שמחובתנו לעמוד בראש העם ולהוליך אותו. אבל אין להוליך, כשאין יודע את הדרך. עלינו לחקור דרכי התפתחות העם, להבין לתהליכיו, ומתוכם ללמוד. מעולם לא אמרתי Ignorabimus (לא נדע את הדרך) טענתי: Ignoramus (אין אנו יודעים), ואני לגבי מסיק את המסקנות. נכון, הסעיף על הטריטוריאליזם הוא בתכניתו כהלכה עיונית גרידא; אבל אין לזלזל בזה. אני חסידה של התנועה הטריטוריאליסטית הסוציאליסטית. ויש להבחין בין תנועה לבין מפלגה, ובין מפלגה לתוכניתה. — נהיה צנועים. נחיה בחוג העם, אתו. מדוע בראש? מבין הבטחון הנועז: אנחנו נלך ונוליך; לאט לנו. נעשה את מלאכתנו, נלמד מן העם ונעשה את עבודתנו כאמונה. —

ד.

וכך יצא יעקב לשצינסקי מן התחנה השלישית בדרך חייו, תחנת הפעילות הצבורית והמדינית — והחל בעבודתו כסופר וחוקר. כששים שנה עמד יעקב לשצינסקי על המצפה, מסתכל ומתבונן, מציין ורושם כל התרחשות של ממש במציאות היהודית, הישובית והכלכלית, החברתית והתרבותית, הלאומית והמדינית, בכל התפוצה היהודית. כחוקר הוא מתמיד בעבודתו לדרוש ולפרש, לסווג ולהכליל את כל המשתנה שינוי של ממש במציאות היהודית ולחדור למשמעותן של השתנויות אלה. עניינות מחקריו אלה הם כל המציאות היהודית לכל תופעותיה, שהנושא האחד והמרכזי שלה הוא העם היהודי, הנאבק על חייו ועל דמות חייו, ונקודת — המוצא גם היא אחת: "שומר מה מליל?" היש בהתרחשויות ובהשגות תנויות משום תרומה לאותו הדבר האחד, היסודי המעסיק אותו כל השנים וכל הימים? היש בהתרחשויות משום דרך ונתיב, רמז או הוראה: זו הדרך לכו בה! אמנם, הוא הולך עם העם תמיד, אבל הוא רוצה להבין ולדעת. השאלה הגדולה, בעיית הבעיות, פשוטת צורה ולובשת צורה. ואנו צריכים להגות בצורות, להבין בהן ומתוכן את עיקר העיקרים: הסכנה המרחפת על קיום ישראל ומהי דרך הצלתו. — הוא מעולם לא הסתלק ממה שהכריז באחת העבודות הראשונות — "הפועל היהודי ברוסיה" — כי חקר המציאות היהודית והישוב כל חולשותיה יש בהן להאיר לנו את הדרך לעתיד חדש ולסמן את הכיוון למציאת הדרך.

דמותו כחוקר הסתמנה ברורות כבר במאמרו הראשון: גישה עקרונית בכללים, והיקף מכסימלי בפרטים; ניתוח הפרטים וצירופם לשם חישוב תהליכים הגלומים בהם — והסקת מסקנות כלליות מהם. כלל ופרט, פרט וכלל בכל מחקר. ההוגה, הצופה והחוקר כרוכים בו יחד.

ובדרך זו הלך בכל מחקריו. בתנאים לא תנאים הוא עושה את עבודתו. מאסף חומר מצוי וגלוי ובודק אותו ובוחר מהימנותו, אינו מתיגע לחפש חיפושים מרובים וקשים אחרי חומר מוצנע, בלתי מצוי, נדח, רשמי ובלתי רשמי. על פרטים ועל כללים, על עובדות ותופעות מארצות נדחות או סגורות; ברם, בין שהמדובר הוא על תנועת השמד ביהדות הרוסית לפני מלחמת העולם הראשונה או על ההתפתחות הסוציאלית והמשקית של היהודים במזרח אירופה אחריה; בין אם המדובר הוא על "העם היהודי במספרים" או על "התפתחותו של העם היהודי במאה השנים האחרונות"; בין אם הנידון הוא היהדות כבית המועצות הנמצאת "בין חיים ומות" או "החורבן הכלכלי היהודי במזרח אירופה אחרי מלחמת העולם" (1934), התפתחותה הכלכלית של יהדות גרמניה או "השואה הכלכלית של היהודים

בגרמניה ובפולין"; בין אם המדובר הוא על "התפוצה היהודית בדורות האחרונים" ובין אם הנידון הוא "דמותה הלאומית של יהדות הגולה" – שאלת "מה מליל" היא המנחה אותו, היא המגבירה את כושר ראייתו, המחריפה את כוח נתוחו, המעשירה את הברקותיו – החושפות לפנינו את "המציאות כמו שהיא". השילוב המופלא הזה של אדם בעל רגישות למתרחש והולך, הנתון תמיד במתיחות של "עומד על המצפה" ושל חוקר העוסק במספרים, בקביעת עובדות, המרחיב בהתמדה את היקף ראייתו מהיום – לדורות שעברו, מארצות מזרח למערב וחוזר חלילה, ההפעלה המתמדת של קרוב ורחוק, של חקירה במה שהיה, של דרישה במה שמתהווה ושל צפייה למה שיהיה – טבעו חותם של חיוניות מיוחדת לכל מה שיצא מתחת עטו של לשצינסקי החוקר, גם נתנו לו אפשרות לראות דברים שאין אנשי מדע חוקרים ודורשים אף חשים בהם.

בדרך חייו, בפעולתו הצבורית ובעבודתו הספרותית והמחקרית היה לשצינסקי סמל לייחוד הסגולות הטובות של העם: פשטות הליכות וצניעות דרך, ענוה ותום, נאמנות לעקרונות, עבודה של מתמיד מופלא, רוח וסלחנות לאחרים, ועוז נפש קפדני כלפי עצמו: כך צריך אני לנהוג, כך חייב אני לעשות, ואת חובתי אמלא!

יהא זכרו ברוך.